
Ukrajina – zájmy a perspektivy

Vladimír Leška

Pozornost, kterou důsledkům rozšíření Severoatlantické aliance věnují různá mezinárodní politologická fóra, svědčí o tom, že je to jeden z nejvýznamnějších zásahů do evropského uspořádání v postkonfrontačním období. Politici všech zainteresovaných států, četné skupiny politologů, politických analytiků, národní i koaliční štáby armád a nesčetné týmy vojenských expertů již mnoho měsíců před madridským summitem NATO velmi pečlivě a do všech podrobností posuzovali všemožné aspekty rozšíření Severoatlantické aliance. Vyčerpávající odpovědi na všechny otázky spojené s tímto rozhodnutím přesto zřejmě nedostali. Nejen proto, že obsahová náplň každé z nich je závislá na velkém počtu vzájemně podmíněných proměnných, jejichž budoucí parametry nelze do všech podrobností předvídat, ale také proto, že se v souvislosti s rozšiřováním NATO na východ objevují stále nová témata, která budou poutat pozornost politiků, politologů, ekonomů, vojáků i dalších specialistů do té doby, dokud je život nepřekoná.

Mimořádný zájem o problémy související s rozšiřováním Severoatlantické aliance, ale i s dalším postupem procesu restrukturalizace Evropské unie projevují především země, které nebyly zahrnuty do skupiny států, jež se na těchto operacích budou podílet v první vlně. A to jak ty, které se o členství v NATO ucházely, tak i ty, jež do Severoatlantické aliance z jakýchkoli důvodů nehodlají vstoupit. Je to pochopitelné. Představitelé těchto zemí s napětím očekávají uspokojivé odpovědi na mnohé otázky, dotýkající se nejen možného vývoje mezinárodní situace a podmínek zajištění jejich bezpečnosti po uskutečnění integračních kroků, ale zejména perspektiv jejich role na tomto institucionalizovaném sjednocovacím procesu buď jako přímých účastníků, či kooperujících pozorovatelů.

Vhodnou příležitostí k hledání odpovědi na otázky tohoto druhu byla i mezinárodní konference na téma *Ukrajina, střední Evropa a Slovensko – zájmy a perspektivy spolupráce*, která se konala 24. a 26. října 1997 ve slovenské metropoli. Jejimi organizátory byly Zastoupení Nadace Friedricha Eberta na Slovensku a Slovenská společnost pro zahraniční politiku (SFPA) v Bratislavě. Diskuze na toto mimořádně zajímavé téma byla rozčleněna do tří obsahových okruhů:

- 1) Ukrajina a střední Evropa – bezpečnostní a zahraničněpolitické aspekty;
- 2) Ukrajina a evropská ekonomická a politická integrace;
- 3) Slovensko a Ukrajina – perspektivy bilaterální spolupráce.

V následující stati, která vychází z myšlenek právě této konference, se budu zabývat geopolitickým postavením Ukrajiny ve vztahu ke středoevropskému prostoru a bezpečnostními parametry této relace.

Kde leží Ukrajina?

Otázka příslušnosti k tomu či onomu hodnotovému seskupení bývá v době významných geopolitických změn jednou z nejdiskutovanějších. Geografické hranice jsou přitom často s mimořádnou lehkostí posouvány podle toho, jak to stoupencům jednotlivých koncepcí či politických škol vyhovuje. K takovým tvrzením patří i názor, že Ukrajina je součástí střední Evropy. Jeho autor svou tezi opřel o fakt, že Ukrajina je členem Středoevropské iniciativy (SEI), usiluje o členství ve Středoevropské dohodě o volném obchodu (CEFTA) a jejím dlouhodobým cílem je integrovat se do evropských politických, bezpečnostních i ekono-

mických struktur. Je to však pouze základní hodnotová orientace, nikoli akutní problém praktické politiky.

Někteří politici a politologové snad proto, že se tato druhá největší postsovětská republika jednoznačně orientuje na Západ, což je z čtených vystoupení představitelů Ukrajiny naprosto zřejmé, nechťejí připustit ani jen slovní spojení její polohy s východní částí Evropy, a proto se jí snaží umístit do střední části našeho kontinentu.

Přesnou definici toho, kde skutečně Ukrajina leží, kam patří a jaký kurz sleduje, nabídl její prezident Leonid Kučma, který řekl: „*Neustále zdůrazňujeme, že strategickou orientací Ukrajiny je orientace na západní Evropu. Naším strategickým cílem je integrace do evropských struktur, včetně Evropské unie (EU). To však neznamená, že bychom se zřekli spolupráce s jinými zeměmi, především s Ruskem. Vidíme, že se ruský trh naplňuje našimi partnery, a to i z EU. Naše spolupráce s Ruskem nic nemění na tom, že jsme evropskou zemí a patříme do Evropy.*“¹

I on však využil nabídnutou příležitost (účast na setkání jedenácti prezidentů středoevropských zemí ve dnech 23. a 24. ledna 1998 ve slovenské Levoči), aby v jiné souvislosti, avšak ve stejném interview doplnil: „*Podle mého názoru Ukrajina patří do střední Evropy... Není třeba zveličovat některé méně důležité procesy, které se odehrávají na Ukrajině. Evropská unie a země střední Evropy by neměly těmito záležitostem věnovat větší pozornost, než si zaslouží.*“²

Rovněž tato Kučmova slova nepřimo dokazují, v jakém asi stadiu se proces sjednocování Evropy nachází a jak mnoho bude ještě třeba udělat proto, aby se geopolitické představy a přání alespoň v základních parametrech shodovaly s adekvátními geografickými kategoriemi, aniž by se jejich nositelé nemuseli stydět za to, ke které části našeho kontinentu patří.

Rovněž účastníci výše zmíněné bratislavské konference naznačili, že odpoutávání Ukrajiny od Ruska bude dlouhodobý, poměrně značně obtížný proces, přičemž klíč k jeho úspěšnému završení spočívá především v ekonomické rovině. Přitom nejde pouze o rusko-ukrajinské hospodářské nebo obchodní vztahy, ale o problém celkové výkonnosti ukrajinské ekonomiky. Ta je hlavním faktorem vnitropolitického vývoje Ukrajiny vůbec, přičemž jeho působnost má vzhledem ke geografické poloze a k demografickým parametrům země širší mezinárodní rozměr. Na ekonomice a na nezávislosti Ukrajiny závisí podle názoru A. Michnika stabilita střední Evropy. Přitom hlavní podmínkou skutečné nezávislosti (a to nejen Ukrajiny) je fungující hospodářství.

Geografická poloha umožňuje Ukrajině, aby byla buď mostem mezi střední Evropou a Ruskem, nebo aby mezi nimi vytvořila mezeru. V současnosti (tj. po přijetí rozhodnutí o rozšíření Severoatlantické aliance) se volba mezi těmito možnostmi stala ještě aktuálnější. Ukrajina se totiž zanedlouho stane hraničním státem mezi relativně stabilní a relativně ne zcela stabilní částí Evropy. Je v jejím životním zájmu, aby se této „přednosti“ co nejdříve zbavila. A k tomu vedou v podstatě dvě cesty – zapojit se do procesu rozšiřování Evropské unie a účastnit se některého z dalších kol rozšiřování NATO. Doba, kdy Ukrajina bude připravena, aby je mohla nastoupit, je však zatím hodně vzdálená. Mezi tím může plnit funkci mostu, anebo také „skřípce“ v důsledku přepětí, k němuž může dojít v tom případě, pokud se stane arénou střetu sil moderní a vyspělé Evropy se zaostalým Východem.

Vážnou překážkou toho, aby se Ukrajina mohla v dohledné době ucházet o členství v Evropské unii, je její neutěšená ekonomická situace a pomalý postup reform ukrajinské společnosti. Přesto, že má novou Ústavu a vlastní měnu, schází jí stabilní scénář ekonomické transformace a její hospodářství je poznamenáno výraznými krizovými jevy. Hrubý domácí produkt Ukrajiny nezaznamenal dlouhodobější růst.³

Podmínky přidružení k Evropské unii není Ukrajina schopna splnit dříve než do konce tisíciletí, možná i později. Je však pravděpodobné, že začne-li se v očekávané době proces rozšiřování Evropské unie, její ekonomická situace se ještě zhorší. Nově přijaté země

budou svou ekonomickou i politickou spolupráci důsledněji než do té doby orientovat na členské státy Evropské unie a v jejich vztazích s nečlenskými státy mohou vzniknout dodatečné těžkosti. Zároveň seskupení CEFTA opustí nejrozvinutější státy, čímž bude oprávněnost jeho další existence zpochybněna. Přitom Ukrajina se jeho členem může stát až po splnění některých podmínek, zejména až po přijetí do Světové obchodní organizace (WTO). K tomu by mohla být připravena asi v roce 2005.

Důležitým vnitropolitickým faktorem, který ovlivňuje směřování Ukrajiny na Západ, je voličská základna. V podstatě již koncem roku 1997 začala prezidentská volební kampaň, v níž kandidát, který chce být zvolen, je nucen vycházet z nálad obyvatelstva v různých částech Ukrajiny. Proto je předvolební rétorika uchazečů o prezidentský úřad přizpůsobena proruské orientaci východní a jižní části země. O skutečném smýšlení příslušných politiků nelze podle ní tedy usuzovat. Například na základě některých výroků Leonida Kučmy je dominantním strategickým partnerem Ukrajiny Rusko. Tentýž politik však označuje za strategického partnera v podstatě každou státnickou návštěvu Kyjeva. Přitom nejméně čtyřikrát zdůraznil, že dominantním strategickým partnerem Ukrajiny je Evropská unie. Z toho vyplývá možnost, že nový prezident bude po zvolení provádět úplně jinou politiku, než o jaké hovořil ve své volební kampani.

Mezi globálním trendem k integraci a regionální tendencí k dezintegraci se projevuje určitý rozpor, jehož důsledky se jinak projevují v ekonomice a jinak v politice. Také ukrajinské obyvatelstvo se s kontroverzními důsledky tohoto jevu vypořádává se značnými obtížemi. Podobně jako občané dalších postkomunistických zemí reaguje na výzvy z něho vyplývající neadekvátními, někdy až zmatenými způsoby. Potvrzují to i průzkumy veřejného mínění na Ukrajině, týkající se vztahu jejich občanů k nezávislosti. Například 70 % respondentů má zájem o těsnější spolupráci s Ruskem, ale současně se ve stejné anketě 90 % dotázaných vyslovilo pro upevnování nezávislosti Ukrajiny. Tyto odpovědi by nebylo nutné považovat za protismyslné v tom případě, kdyby mnozí z respondentů pod soulovím „*těsnější spolupráce s Ruskem*“ nechápali možnost návratu k překonaným formám soustátí.

Má-li Ukrajina uhájit svou nezávislost, musí hledat alternativní zdroje surovin, které v současnosti získává z Ruska. Její míra závislosti na dodávkách těchto surovin je tak vysoká, že je snadno politicky zneužitelná. Přitom postavení Gazpromu v ruské ekonomice je natolik silné, že může nejen ovlivňovat, ale i určovat postoje ruské vlády vůči zemím, které jsou na jeho dodávkách plynu závislé. Na druhé straně Ukrajina potřebuje naléhavou pomoc ze strany západní Evropy, protože má pro ni mimořádný strategický význam. Jen tak lze uhájit její nezávislost a zabránit vytvoření osy Berlín – Moskva.

Ukrajina a její budoucí severoatlantičtí sousedé

Delikátnost postavení Ukrajiny z geostrategického hlediska se zvýší po přijetí tří středoevropských zemí do NATO. Dvě z nich – Polsko a Maďarsko – jsou jejími významnými sousedy. O perspektivách jejich vzájemných vztahů napoví dosavadní vývoj a aktuální stav obou bilaterálních relací.

Polsko-ukrajinské vztahy byly ještě před pár lety zatíženy dávnější i zcela nedávnou historií. Významným příspěvkem k jejich zlepšení bylo vytvoření prezidentského výboru v roce 1993 a rozhodnutí o výstavbě společného mírového praporu. Jednou z příčin, které situaci ve vzájemných vztazích začaly komplikovat, se stala polská vnitropolitická situace. Projekt trianglu Moskva, Berlín, Varšava, jehož cílem měla být neutralizace Polska, zkolaboval v důsledku nezájmu prezidenta L. Wałęsy o spolupráci s Ruskem. V té době se Polsko stalo „*ultrarusofobní*“ zemí. Ani v polsko-ukrajinských vztazích nebylo snadné s takovou vizitkou dosáhnout uspokojivých výsledků.

Teprve po nástupu nového prezidenta A. Kwaśniewského se podařilo uskutečnit I. rusko-polský kulatý stůl a jasně definovat cíle polské politiky ve vztahu k Rusku. To přispělo k návratu Polska k „*dvojkoľejní zahraniční politice*“,⁴ která byla základem jeho koncepce

vztahů k sousedům a strategie jeho přístupů k východním zemím vůbec. Ukrajina je pro Polsko rovnocenným partnerem v regionu, čehož důkazem je program výstavby společně mírové jednotky v rámci programu Partnerství pro mír (PfP), podpora jejího úsilí o vstup do SEI, který se podařilo realizovat, jakož i prosazování její kandidatury na členství v CEFTA. Prezidenti završili proces utváření dobrých sousedských vztahů v květnu 1997 přijetím společné ukrajinsko-polské deklarace.

Vývoj maďarsko-ukrajinských vztahů v období po kolapsu komunismu procházel třemi rozdílnými fázemi:

1) Léta 1990–1991 – zahájení politických kontaktů, které mohly být modelem nových bilaterálních vztahů mezi postkomunistickými státy střední Evropy.

2) Období 1991–1994 – léta jednostranného bilateralismu, která se vyznačovala zjevnou asymetrií. Ukrajinský zájem o rozvoj vzájemných vztahů byl maďarskou stranou v podstatě ignorován. V té době Budapešť redukovala sousedskou spolupráci na řešení problematiky maďarské menšiny, a to nejen ve vztahu k Ukrajině. Výsledkem tohoto přístupu bylo, že Maďarsko ratifikovalo základní maďarsko-ukrajinskou smlouvu až v roce 1993, tj. dva roky po jejím podepsání. Konzervativní vláda J. Antalla usilovala o mírovou změnu hranic v souladu s principy KBSE (dnes OBSE), a proto při přípravě základních smluv se sousedy odmítala přijmout klauzuli o jejich neměnnosti. S jejím včleněním do bilaterální dohody nakonec souhlasila pouze v případě Ukrajiny.

3) Od roku 1994 do dnešních dnů – maďarská socialisticko-liberální vláda odmítla Antallovu doktrínu a přistoupila k uplatňování zásady, podle níž základním předpokladem k zlepšování postavení maďarské menšiny v té které zemi jsou dobré vztahy s příslušnými sousedy. Aplikací této politiky se podařilo ukrajinsko-maďarskou bilaterální relaci dostat na úroveň normálních vyvážených sousedských vztahů.

Obecně lze říci, že maďarsko-ukrajinské vztahy se v 1. fázi rozvíjely zcela podle modelu spolenectví, ve 2. fázi se utvářely v převážně podezřívavé až nepřátelské atmosféře a pro 3. období je charakteristický pragmatický přístup k řešení běžných problémů, které nastoluje život.

Ukrajina a Slovensko

Vztahy Ukrajiny se Slovenskem jsou bezproblémové. Ukrajina podporuje vstup středoevropských zemí do NATO, protože sama bude v budoucnu o splnění tohoto cíle usilovat. Proto ji nezařazení Slovenska do první vlny uchazečů o členství v Severoatlantické alianci spíše zneklidnilo, než aby to pokládala za přínos pro rozvoj vzájemných vztahů. Podpis Charty o zvláštním partnerství mezi Organizací Severoatlantické smlouvy a Ukrajinou pozitivně ovlivní nejen její vztahy s NATO, ale i se sousedy, včetně Ruska a Slovenska. Političtí představitelé Ukrajiny si uvědomují, že minimálně do pěti let členem NATO nebude. Proto podporují neutralitu nebo neblokovaný statut Ukrajiny, aniž by přitom podobné směřování Slovenska pokládali z hlediska ukrajinských zájmů za nějakou výhodu.

Pro Slovensko však Ukrajina (stejně jako NATO a Rusko) představuje podle názoru oficiálních vládních míst prostor životního zájmu, což se promítá i do dynamiky a četnosti vzájemných kontaktů. Vztahy mezi Slovenskou republikou a Ukrajinou jsou ve stadiu utváření. Existují dobré předpoklady, aby dosáhly solidní úrovně. Obě země mají podobné zájmy a řeší téměř stejné otázky související s bezpečností. Obě země se staly nezávislými státy téměř ve stejné historické době. Jejich armády jsou na vnitropolitické scéně nejdůvěryhodnějšími institucemi. Obě se aktivně podílejí na realizaci programu Partnerství pro mír. Dokonce ve stejný den – 25. května 1994 – v sídle Severoatlantické aliance odevzdaly prezentační dokumenty. Zvláště pozitivní je skutečnost, že se Ukrajina deklarovala jako nejaderná mocnost a že prosazuje princip nezáúčastnosti. Tento fakt si zaslouží pozornost zejména proto, že její armáda je třetí největší v Evropě.

Při hodnocení výkonnosti slovenské ekonomiky jako vhodného partnera pro ukrajinské hospodářství je třeba zdůraznit známá pozitiva (dynamicky rostoucí hrubý domácí produkt,

poměrně nízkou inflaci, klesající míru nezaměstnanosti), ale i problémy (nedokončenou ekonomickou reformu, skrytý dluh vůči obyvatelstvu, zejména v oblasti zdravotnictví a školství). Současně je třeba si však uvědomit, že pro přijetí Slovenské republiky do Evropské unie budou rozhodující především politická kritéria, která v současnosti neplní (viz Agenda 2000). Ekonomické důsledky ne zahájení rozhovorů se Slovenskou republikou společně s ostatními středoevropskými státy mohou mít pro její občany velmi bolestivé dopady, protože již dnes směřuje 70–80 % slovenského vývozu do zemí Evropské unie. Pokud by nezískala pomoc určenou pro nově přijaté země, byly by významně ochuzeny i zdroje dalšího rozvoje její ekonomiky. A tato skutečnost by pak vládní představitele, ale zejména podnikatelské kruhy nutila k ještě intenzivnějším hledání odbytišť na východních trzích, tedy i na Ukrajině.

V přístupech politických elit Slovenska i Ukrajiny k mezinárodním problémům najdeme řadu společných prvků. Obě země podporovaly princip všeobecného jaderného odzbrojení a zákaz jaderného odstrašování. Jejich politické elity byly nakloněny myšlence vytvoření bezjaderné zóny ve střední Evropě. Slovensko oficiálně deklarovalo zájem o získání členství v NATO. Ve druhé polovině 90. let se však směřování bezpečnostních politik obou zemí začala rozcházet. Zatímco Ukrajina zintenzivnila své úsilí o přiblížení k evropským a transatlantickým politickým, bezpečnostním i ekonomickým strukturám, Slovensko se od možnosti integrace podstatně vzdálilo. Vládní prohlášení ani obranná doktrína Slovenska se přitom nezměnily. Změnila se však praktická politika vlády.

Největší vládní politické seskupení – HZDS – nejenže nekárало své menší koaliční partnery za výroky jejich politických představitelů, zpochybňující deklarovanou orientaci Slovenska, ale navíc podnikalo kroky, které z něho vytvářely stát, jenž se stal pro západní integrační seskupení nepřijatelný. Hlavní příčinou tohoto stavu byla skutečnost, že Slovensko v pátém roce své existence nemělo ještě definovány své národní či státní zájmy. Přitom pro to ani nebyly vytvořeny základní institucionální předpoklady. Ještě horší však byla skutečnost, že Slovensko v té době nedisponovalo ani dostatečně kvalifikovanými odborníky, kteří by se mohli touto problematikou soustavně zabývat.

Politickou i ekonomickou spolupráci mezi Slovenskem a Ukrajinou významně ovlivňuje také nedostatečná znalost partnera. Na Slovensku převládají negativní informace o Ukrajině, jejichž zdrojem je především Moskva. Smluvní základna mezi Slovenskou republikou a Ukrajinou je podstatně chudší než mezi Slovenskem a Ruskem. Rovněž četnost kontaktů Slovenské republiky na politické úrovni je s Ukrajinou nesrovnatelně nižší než s Ruskem. Ukrajina je jedinou sousední zemí, v níž Slovenská republika nemá již 1,5 roku svého velvyslance.

V této souvislosti je třeba si uvědomit, že předseda slovenské vlády V. Mečiar přistupuje k Ukrajině jako k „bráně do Ruska“. Je pro něj tedy prostředkem, nikoli cílem a objektem zahraniční politiky. I když ve druhé polovině roku 1995 došlo ke změně ve vzájemných vztazích, přesto je Ukrajina jediným sousedním státem Slovenské republiky, s nímž obchodní výměna stagnuje. Jednou do roka dochází sice k setkání celých vládních kabinetů, avšak ministři financí spolu jednali teprve jednou.

Slovensko-ukrajinské vztahy zatěžují dva problémy – rusínská otázka, kterou se snaží slovenská vláda účelově využívat, a neschopnost dosáhnout dohody o koordinovaném postupu při jednáních se společným ruským dodavatelem energetických surovin, přepravovaných přes území obou států.

Perspektivní význam slovensko-ukrajinských vztahů vzrostl zejména poté, kdy bylo zřejmé, že se Slovensko nedostane do integrovaných struktur západní Evropy v rámci první vlny. Po přijetí České republiky, Maďarska a Polska do NATO přestane střední Evropa v dnešním pojetí prakticky existovat. Přitom Slovenská republika bude pravděpodobně potřebovat nejméně dvě volební období, aby přesvědčila evropské politiky o tom, že je zralá na to, aby se mohla stát členem evropských a transatlantických politických, bezpečnostních i ekonomických struktur.

Konkrétní údaje o rozvoji ekonomické spolupráce Ukrajiny a Slovenska jsou poměrně pozitivní. Kooperace se dobře rozvinula na vládní úrovni. Za závažný nedostatek slovensko-ukrajinské spolupráce je však možné považovat kontrolu přijatých dohod a doporučení. Pozitivní je, že se snížil podíl bartrových obchodů (v roce 1997 asi o 10 %, přičemž v roce 1996 představovaly asi 24–33 % z celkové obchodní výměny).

V této souvislosti je třeba dodat, že Slovensko považuje Ukrajinu a další postsovětské republiky za perspektivní trh. Ve svých kalkulacích počítá s uplatněním vlastní produkce na těchto teritoriích, protože jeho průmyslové kapacity v době, když byly budovány, byly orientovány především na východní trhy.

Důležitou součástí obchodní spolupráce mezi Slovenskem a Ukrajinou jsou otázky spojené s využitím kapacit speciálního strojírenství (zbrojního průmyslu), kterých mají obě země nadbytek. Přitom Slovensko v rámci deblokace ruského dluhu dostává též zbraně, které by mohlo nakupovat nebo formou bartrových či trianglových operací získávat od Ukrajiny. Na tento stav reaguje i v poslední době uzavřená dohoda, podle níž Slovensko bude na Rusku požadovat především takový sortiment, na jehož produkci se bude jako subdodavatel podílet i Ukrajina.

Ukrajina – NATO – Rusko

Ukrajínští ústavní činitelé vnímají geopolitické postavení své země mimořádně citlivě. Přiblížení Severoatlantické aliance ke svým hranicím a sousedství s Ruskem pokládají za objektivní realitu, která do značné míry determinuje jejich zahraničněpolitické postoje. Prezident Leonid Kučma za nejvýznamnější úspěch své politiky označil podepsání Charty o zvláštním partnerství mezi Organizací Severoatlantické smlouvy a Ukrajinou. Podle jeho slov „*tím se vyřešil hlavní problém, a to, že Ukrajina se ani dnes, ani zítra neocitne v šedé zóně. Nestane se nějakou dělicí či nárazníkovou zónou ve vztazích mezi Východem a Západem.*“⁵

Rozšiřování NATO na východ považuje značná část ukrajinských politických elit za proces, který může pozitivně ovlivnit i ukrajinsko-ruské vztahy. Ty totiž představují jednu ze základních priorit v systému bilaterálních relací, avšak nejsou nejvyšší prioritou. Na prvním místě jsou podle jejich názoru vztahy s Německem. Další místa zaujímají Polsko a pobaltské státy. Vztahy s Ruskem jsou až šesté v hierarchii ukrajinských priorit.

Charta přijatá v Madridu otevírá Ukrajině řadu nových možností k rozvíjení vzájemné spolupráce s členskými státy NATO. Na druhé straně je pravděpodobné, že se intenzita jejich kontaktů se třemi přizvanými zeměmi – s Českou republikou, s Polskem a s Maďarskem – sníží, protože tyto státy po vyřešení základního problému své bezpečnosti zřejmě ztratí motivaci ke kooperaci se zeměmi, jež se ocitnou vně záruk, vyplývajících z Washingtonské smlouvy. Země, které se nedostaly do první vlny rozšiřování NATO, mohou na novou situaci reagovat rozdílně; buď vzájemnou spoluprací zintenzivní, nebo budou hledat bezpečnostní záruky v jiném rámci. Ukrajina již dokázala, že chce rozvíjet své kontakty zejména s čekateli na další vlnu rozšiřování Severoatlantické aliance, především s Rumunskem. Její poloha na západní hranici NATO jí umožňuje dobře kooperovat i s členskými státy Severoatlantické aliance. Avšak v případě zvýšeného napětí bude zřejmě nucena své styky se zeměmi NATO omezit. To by bylo v rozporu s jejími zájmy.

Přestože Rusko stále odmítá rozšíření NATO do prostoru střední Evropy, vzhledem k tomu, že nemá prostředky, aby tento proces podstatněji ovlivnilo, nepodnikne zřejmě kroky, které by situaci v regionu destabilizovaly. Stejně jako Ukrajina i Ruská federace má zájem na stabilitě ve středoevropském prostoru.

Rozšiřování NATO ovlivní i vztahy Ukrajiny s Ruskem. Mohou se objevit pokusy o její zatažení do vojensko-politického svazku s Ruskou federací. Spekulace na toto téma v době madridského summitu Severoatlantické aliance však byly spíše šumem, než reálnou alternativou. Rusko bude všemi prostředky usilovat o to, aby se hranice NATO nestala i jeho

hranicí. V tom případě, pokud by se pokoušelo o vytvoření vojenského integračního seskupení, podstatně se by přiblížila možnost realizace této představy. Rozsah a zaměření integračních projektů v rámci Společenství nezávislých států (SNS) naznačují, že by pokusy o vytvoření vojenské protiváhy k NATO zřejmě neskončily úspěšně, i kdyby se na straně Ruska objevily. Členství v SNS má Ukrajině podle názoru jejích představitelů usnadnit, aby se spořádaně vyrovnala se závazky a dědictvím minulosti, nikoli aby se podílela na budování nového soustátí. Podpora východní orientace mezi ukrajinskými politickými elitami dosahuje totiž podle průzkumu veřejného mínění pouze 10 %.

Faktický krach rusko-běloruského integračního experimentu jenom potvrdil, že SSSR nelze obnovit a že by cesta k znovusjednocení byla slepou uličkou. Ruská vládnoucí elita, která reprezentuje zájmy silných ekonomických skupin, je jednoznačně orientována na Západ, protože pouze tam může dosáhnout adekvátních zisků. Protizápadně, a tedy i „*pro-ťinatovskij*“ jsou orientováni pouze „*levicoví staroušci*“, jejichž vliv na ruskou zahraniční politiku je však minimální.

Pro Rusko jsou vztahy s Ukrajinou stejně důležité jako vztahy s Polskem nebo s dalšími středoevropskými zeměmi. V ruské politice i ekonomice však převládá tendence orientovat se na Evropskou unii a na Spojené státy. Vytváření strategického spolenectví s Čínou není totiž z řady důvodů pravděpodobné. Proto je možné předpokládat, že nebude usilovat o odvetu za rozšiřování Severoatlantické aliance cestou formování nového bloku. Jeho vytrvalý nesouhlas s rozšířením Severoatlantické aliance na východ je spíše motivován snahou o získání nejvyšší ceny, kterou by měl Západ za tento krok zaplatit.

Přitom se očekává, že proces rozšiřování NATO bude pozvolný a obezřetný, aby pravděpodobnost vzniku dalších dělicích čar na našem kontinentě byla co nejmenší. Bude to záviset i na tom, jak se bude rozvíjet ekonomická spolupráce postkomunistických zemí, včetně obchodu s produkcí zbrojního průmyslu. Budou-li armády států, které se v roce 1999 stanou členy NATO, přezbrojovány pouze západní technikou, poškodí to nejen obchodní stránku jejich vztahů se zeměmi, které nebudou členy Severoatlantické aliance, ale i politickou dimenzi těchto vztahů. V souvislosti s rostoucím odbytem produkce západních zbrojovek mohou být nevyužité kapacity speciálního strojírenství v postkomunistických zemích a s tím spojené sociální problémy a šířící se nestabilita využity k populistickým výpadům proti Západu. Ukrajina přitom může Polsku nabídnout stejně dobré zbraně (např. vrtníky) jako zbrojovky členských států Severoatlantické aliance, a to za podstatně výhodnějších cenových podmínek.

Zároveň je třeba si uvědomit, že rozšiřování NATO bylo motivováno především snahou zapojit Polsko do severoatlantického svazku, protože má klíčovou strategickou hodnotu pro celou Evropu. Avšak možné důsledky tohoto kroku pro jiné sféry mezinárodního života nebyly analyzovány s náležitou pečlivostí. V současné situaci se nepromítnou ani tak růstem politických problémů, jako spíše hromaděním ekonomických komplikací. Dnes lze však jejich skutečný rozsah a závažnost jen obtížně odhadnout.

Významným faktorem, který v budoucnu podstatně ovlivní *charakter vztahů mezi Ukrajinou, NATO a Ruskem*, bude zejména mezinárodní postavení posledně jmenovaného. Mezinárodní autorita Ruské federace bude záviset především na její hospodářské síle. Je však zřejmé, že se vzhledem ke struktuře své ekonomiky asi nestane vedoucí ekonomickou mocností postsovětského prostoru. Dominuje v ní totiž agrární sektor, těžba surovin a zbrojní průmysl, což v kontextu s vysokou výrobní spotřebou povede k tomu, že bude redukována na dodavatele jednoduchých technologií. Tím, že Rusko buduje korporativní kapitalismus, bude i nadále tempy rozvoje zaostávat za prosperující částí Evropy. Proto se pro bývalé socialistické země nestane dostatečně vlivnou gravitační silou. Tento handicap se bude snažit eliminovat institucionalizací svého vlivu na bývalé postsovětské republiky.

Někdy se objevuje i názor, že často dochází ke zkreslené interpretaci celkové situace v Rusku a k demonizaci jejího vlivu na stabilitu východní a střední Evropy. Politici Ruské federace se prý v podstatě chovají stejně, jako by si počínali jiní, kteří by byli na jejich

místě. Nepředvídatelnost vlivu Ruska na mezinárodní situaci nevyplývá ani tak z postojů jeho politické elity, ale spíše ze stavu jeho ekonomiky a z možných sociálních důsledků jejího vývoje. V posledních měsících se však situace i v této oblasti podstatným způsobem mění k lepšímu.

Je pochopitelné, že se ruská vláda snaží podněcovat vznik takových situací, v nichž by mohla snadněji prosazovat zájmy své země. Jednou z možností, kterou k tomu využívá, je problematika nároků na Krym. Moskva však pravděpodobně neučiní nic, co by mohlo vést k jeho odtržení od Ukrajiny, protože by to destabilizovalo situaci nejen v regionu, ale na celém kontinentě. Současně však bude mít zájem udržet určité permanentní napětí na tomto strategicky významném poloostrově, aby snadněji obhájila vlastnická práva, která si činí na námořní základnu Sevastopol, a znesnadnila využití krymské infrastruktury k transportu ropy do západní Evropy. Sami krymští občané jsou však nestabilitou a napětím unaveni, protože tento stav je spojen s působením různých mafií, jež ohrožují jejich bezpečnost. Živnou půdou pro činnost podsvětí je nízká rozvinutost krymské ekonomiky a velký zájem o region jako o prostor, poskytující možnost obrovských zisků prostřednictvím hospodářské kriminality a za pomoci organizovaného zločinu.

Ukrajina a střední Evropa

V souvislosti s rozšířením NATO o tři středoevropské země se objevuje otázka: Co ze střední Evropy jako historického a kulturního prostoru zůstane? Tím, že se tři středoevropské státy stanou členy atlantického společenství, přimknou se v tomto ohledu k západní Evropě. Kdo tedy bude do tohoto regionu jako do kulturního a hospodářského prostoru ještě patřit?

Německo by se po přijetí Polska, Maďarska a České republiky do Severoatlantické aliance mělo ještě více posunout do nitra západní Evropy a nemělo by se s ním nadále počítat jako se součástí střední Evropy. Zrcadlově stejný přístup by měl být uplatněn i vůči Ukrajině. Po rozšíření NATO by se měla ocitnout více na východě. Pak by se i občané států v prostoru mezi nimi mohli snadněji identifikovat jako Středoevropané. Zdá se však, že se zejména Ukrajina stále důrazněji identifikuje jako středoevropská země, a to především z ekonomických důvodů. Očekává, že ztotožnění se se státy, které geograficky nepochybně do tohoto regionu patří, jí usnadní hospodářskou spolupráci jak s nimi, tak i s Evropskou unií.

Přestože současný ekonomický význam seskupení CEFTA je poměrně omezený, pro členské státy je důležitá jeho perspektivní role. Toto seskupení nebylo totiž koncipováno jako nástroj urychleného začlenění středoevropských zemí do Evropské unie, ale jako svazek usnadňující regionální spolupráci, jakož i budování tradičních obchodních vztahů. Umožňovalo společně překonávat problémy spojené s přizpůsobením se pravidlům Evropské unie a WTO, ale neřešilo je.

Z tohoto hlediska je třeba posuzovat i zájem Ukrajiny o členství v CEFTA. Je třeba ho posuzovat v kontextu se vztahy mezi Ukrajinou a Ruskem, mezi Ukrajinou a Západem a s problémy, které souvisejí s rozšiřováním NATO. Od roku 1995 se důsledky těchto souvislostí promítly i do zahraniční politiky Ukrajiny, která se od té doby snaží o stále těsnější spolupráci se západní Evropou a o rozvoj spolupráce v rámci středoevropského regionu. Z tohoto hlediska mají mimořádný význam především polsko-ukrajinské vztahy, které obě strany zařadily do kategorie strategického partnerství. Ukrajině se dobře daří rozvíjet i vztahy se Slovenskem a s Maďarskem. Značné problémy se však vyskytují v rumunsko-ukrajinské spolupráci.

Rozšíření Evropské unie může pro Ukrajinu znamenat podstatné ztížení přístupů na evropské trhy. Proto je v jejím zájmu, aby se integrovala do evropských struktur. K tomu však může dojít jen za cenu maximálního odříkání. Ukrajinu dělí od západní Evropy řada bariér, které musí sama postupně překonávat. Nedaří se jí úspěšně rozvíjet obchodní vztahy

ani se zeměmi střední Evropy, s nimiž má dobré politické vztahy. Například na žebříčku obchodních partnerů z východu figuruje Polsko s 5 % až na 4. místě – za Ruskem, Běloruskem a Pobaltím.

Největšími problémy ukrajinské ekonomiky jsou její nerozvinutost, nekonkurenceschopnost, zastaralost výrobní základny a nedokonalá legislativa. Ve srovnání se státy CEFTA je na Ukrajině velmi málo zahraničních investic. Jejím hlavním importérem, i když zatím nikoli převládajícím se postupně stává Evropská unie. Největší rezervy ukrajinské ekonomiky spočívají v nízkém stupni liberalizace, v malé technologické adaptabilitě a v nedokonalosti právních norem.

Ukrajina a Evropa

Překonávání hospodářských bariér v postkomunistických státech je podmíněno také postojem Západu, především Evropské unie. Zatím se zdá, že její postupy nejsou dostatečně promyšlené. Například problém rozšiřování Evropské unie (ale ani NATO) nebyl dosud do všech důsledků dořešen. Stále naléhavěji se objevuje otázka: Jaký osud čeká ostatní země, které se do evropských a transatlantických politických, bezpečnostních a ekonomických struktur nedostanou? Proto postkomunistické státy projevují takový zájem o integraci v první vlně. Je třeba připustit, že dnes Evropské unii schází dlouhodobá koncepce.

Je přitom otázkou, zda úsilí o integraci má v západní Evropě takovou podporu, že je schopné i nadále účinně působit proti vlivům a projevům historických stereotypů. Integrace není jen generačním problémem, je to otázka nové filozofie rozvoje světa po skončení studené války. Není mnoho těch, kteří jsou schopni do své vize zakomponovat otázky spojené s globalizací ekonomik, s nutností jejich restrukturalizace, jakož i možnost vzniku hospodářských konfliktů v rámci Západu, představu o pravděpodobnosti dalších dynamických změn politické situace (např. že se postoje Německa mohou rovněž změnit), problémy spojené s udržováním rovnováhy, k jejímuž narušení může dojít i v důsledku rostoucí konkurence států bývalého východního bloku apod. Není to tedy pouze otázka generací, ale otázka schopnosti reagovat na nové výzvy, včas je předvídat a správně definovat.

Problémy transformace východoevropských ekonomik mohou být znásobeny i jevy globálního charakteru. Tržní systém ve světě se údajně začíná chovat neracionálně, protože po pádu socialismu nebyl vystaven dostatečným tlakům na sociální oblast. Také proto se západní Evropa nachází ve vážné ekonomické situaci. Počínání západoevropských politiků je strnulé, schází jim kreativita a nové ideje. Nadnárodní cíle a projekty, které v období studené války v politice západní Evropy dominovaly, ztratily po jejím skončení na přitažlivosti a jejich realizace naráží na sílící nacionalismus. Stále více se projevují obavy, aby se hospodářský chaos z Východu nerozšířil i do západní Evropy. Šance, která se nabídla v roce 1989, nebyla evropskými politiky využita.

V modernizaci ukrajinského průmyslu hraje mimořádnou roli Německo. Nemělo by se však zapomenout na zkušenosti z období Třetí říše, kdy se Ukrajina stala objektem politiky Německa vůči Rusku. Západní Evropa jako celek by se proto měla intenzivněji podílet na ekonomické emancipaci Ukrajiny, která postupuje příliš pomalu, přičemž její nezávislost nelze budovat proti Rusku. Na druhé straně by Ukrajina měla proklamativní zdůrazňování nezbytnosti vztahů se západní Evropou naplňovat konkrétními činy.

Skutečnost, že Slovenská republika nebyla nepřijata do Severoatlantické aliance v první vlně a že se oddělila i jednání o jejím vstupu do Evropské unie, může ovlivnit proces utváření nové kvality jejich vztahů s Ukrajinou, ale též s Rumunskem a s Bulharskem. Slovensko bude totiž nuceno zásadně přehodnotit svou zahraničněpolitickou orientaci, a to nikoli v rovině prohlášení a vládních dokumentů, ale především ve sféře praktické realizace. Zejména musí reagovat na skutečnost, že se v rámci CEFTA brzy stane jediným zakládajícím členem tohoto seskupení a že zřejmě skončí režim celní unie s Českou republikou. V důsledku toho se pro Slovensko ztíží i podmínky regionální spolupráce. Nelze však

vyložit ani možnost, že se stane vděčným objektem zájmu Moskvy a jejím spojencem v působení na zbytek středoevropského regionu.

Je však obtížné předvídat, jak se situace v tomto směru skutečně vyvine, protože současné rusko-slovenské vztahy, které jsou výsledkem působení kabinetu Vladimíra Mečiara, lze označit za nestandardní. Jejich hlavní náplní by mělo být uspokojování hospodářských zájmů Slovenska, aniž by však přitom vycházely ze solidní zahraničněpolitické koncepce. Je to důsledek skutečnosti, že u moci je nestandardní strana – „*strana moci*“ –, tvořená z bývalých nomenklaturních kádrů a pragmatiků, kteří svá politická křesla využívají k získávání hospodářských výhod. Proto dělají vše, aby se u moci udrželi co nejdéle. Nejsou ve vleku ruské zahraniční politiky, jak se někdy tvrdí, ale jsou ovládáni Gazpromem. Přitom rovnoprávné vztahy s Ruskem nejsou schopni budovat, což ovšem není záměr, ale důsledek slabosti slovenské politické elity.

Slovensko jako jeden z významných sousedů České republiky, Polska a Maďarska se po jejich přijetí za nové členy NATO politicky, bezpečnostně, ale hlavně hodnotově posune ještě více na východ. Tím paradoxně přiblíží východní část střední Evropy (nebo západní část východní Evropy) k jejich hranicím, včetně rizik a problémů, s nimiž se tato část našeho kontinentu potkává. Přitom rozsah politických rizik na Ukrajině je dvaapůlkrát vyšší než na Slovensku a Slovensko je zase tolikrát rizikovější zemí než Lucembursko.

Odpověď na otázku, týkající se možnosti dalšího vývoje mezinárodní situace ve středoevropském regionu po madridském summitu Severoatlantické aliance, vyžaduje komplexnější, kontinentální přístup. Podstatné přitom je zjistit, zda rozšiřování NATO znamená jen posunutí západní Evropy na východ, nebo začátek skutečné změny celé Evropy, včetně jejích integračních seskupení. Teprve tehdy, až se podaří správně odpovědět na tuto otázku, bude možné věrohodně koncipovat i představy o perspektivách vývoje těch zemí, které se do rozšířené Severoatlantické aliance nedostaly (přestože o to usilovaly), a těch, které se o vstup do NATO ani nepokoušely.

¹ Pravda, roč. VIII, č. 21, Bratislava, 27. 1. 1998, s. 1.

² Tamtéž, s. 4.

³ Někteří odborníci se však domnívají, že skutečné výsledky ukrajinského průmyslu a obchodu byly v roce 1997 pozitivnější, než uváděly oficiální statistiky. Předpokládají totiž, že statistickým orgánům Ukrajiny se vzhledem k rozsáhlé šedé ekonomice a k značnému chaosu v administrativě nedaří přesně zdokumentovat reálný stav.

⁴ Sousední „dvojkoľejní zahraniční politika“, přesněji řečeno „politika dvou kolejí“, zkráceně vyjadřuje časově omezenou etapu zahraničněpolitické linie Polska vůči státům rozmístěným východně od jeho území. Její podstatou bylo udržet co možná nejlepší korektní vztahy se sovětským centrem v Moskvě a současně podporovat odstředivé síly v evropských republikách tehdejšího SSSR. Polsko uplatňuje některé její prvky i v současné politice vůči Rusku a Ukrajině.

⁵ Pravda, roč. VIII, č. 21, Bratislava, 27. 1. 1998, s. 4.